

Ebû'l-Kāsim el-Ka'bî el-Belhî'de Bilgi

Koç, Zeynep Hümeýra. *Ebû'l-Kāsim el-Ka'bî el-Belhî'de Bilgi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Zeynep Hümeýra KOÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kilis/Türkiye
Assistant Professor Dr., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Islamic Sciences, Kilis/Türkiye
humeýra.koc@kilis.edu.tr | orcid.org/0000-0002-0750-2658 | ror.org/048b6qs33

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Doktora Tez Özeti	Doctoral Dissertation Summary
Geliş Tarihi	Date Recieved
12 Nisan 2022	12 April 2022
Kabul Tarihi	Date Accepted
30 Mayıs 2022	30 May 2022
Yayın Tarihi	Date Published
30 Haziran 2021	30 June 2021

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Zeynep Hümeýra Koç). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Zeynep Hümeýra Koç).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Özet

Bağdât Mu'tezilesi'nin yetkin isimlerinden Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin (ö. 319/931) bilgi konusundaki görüşleri, bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu çalışmayı ortaya çıkaran temel saik, Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin *Uyûnu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*¹ isimli eserinde bilgiye dair güçlü argümanların mevcudiyetidir. Söz konusu argümanlar, Belhî'nin mütekaddimûn kelâmı için önemini artıran bir bağlam sunmaktadır. Kelâm tarihi açısından, Belhî'nin yaşadığı dönem dikkate alındığında, bilgi konusunun, henüz sistematize olduğunu söylemek güçtür. Buna bağlı olarak Belhî'nin düşünce sisteminde önemli bir yer tutan bilgi konusu, müstakil bir teori olarak yer almaz. Buna karşın Belhî'de bilgi ve ilgili hususlar, müstakil bir teoriye çerçeve oluşturabilecek güçlü temellere ve kavramsal zenginliğe sahiptir. Üç bölümden meydana gelen çalışmanın "Giriş" bölümünde Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri ve Mu'tezile içindeki konumu ele alınmıştır. Bu bölümdeki bilgiler, tarihsel süreç içerisinde kendisinin ve fikirlerinin hangi noktada olduğunun görülmesi açısından önem arz etmektedir. Bilginin imkânı, mâhiyeti, ilgili olduğu kavramsal çerçeve ve varlık-bilgi ilişkisini içeren ilk bölüm, ilişkili yaklaşımlarla mukayeseli olarak Belhî'nin bilgi teorisi çerçevesinde ele alınmıştır. Belhî'nin varlık anlayışı, o dönemde detaylı açıklamaları ve farklı paradigmasıyla dikkat çekmektedir. Bu sebeple epistemolojik yaklaşımını şekillendirmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Belhî'nin bilgi türleri ve bilgi elde etme yollarına dair özgün tanımlama, sınıflandırma ve ilişkilendirme biçimleri yer almaktadır.

Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin bilgi elde etme yolları arasındaki mukayeseli açıklamaları, o dönem kelâmı için dakik ve detay olma özelliği göstermektedir. Belhî, *akıl* kavramını zihinsel bir süreç içeren bir eylem olarak çoğunlukla *nazar* kavramıyla birlikte kullanmıştır. Her ne kadar akıl yürütmek anlamına gelse de o akli, nazarın imkânı için gerekli görmüş ve nazarın ön şartı olarak kabul etmiştir. O, bilgi edinme vasıtalarını aynı kategoride görmez. Ayrıca birbirine de indirgemez. Ona göre akıl, ölçü olması ve bilgiyi meydana getirmesi açısından duyu seviyesinde değildir. Çünkü akıl, duyu seviyesine indirgendiğinde ölçü olarak kabul edilmez. Fakat duyular da akla veri sağlamaları açısından değer olarak önceliklidir. Haber ise aklın kontrolünde bilgi değeri kazanmaktadır. Bu bağlamda onun hadis ve usûl konusunda da yetkinliğine işaret eden *mütevâtir* ve *âhâd* haber konusundaki değerlendirmeleri, metodolojik bir yaklaşım olması açısından önemlidir. Bu temelde, her iki haber türünün doğruluk değeri, üzerinde istidlâl edilmesine bağlı kılınmaktadır.

Araştırmanın son bölümünde teolojik ve ahlâkî alanda bilginin değeri ele alınmıştır. Bilgi sahibi olmanın, insan için gereklilik olmasından yola çıkan Belhî, bu bilginin değerini teolojik açıdan Allah'ı bilmek, ahlâkî düzlemde ise bilgiye dayalı eylemde bulunmak olarak ortaya koymuştur. Belhî'nin ahlâk anlayışının bilişsel temeli, iyi ve kötünün belirleniminin akılla imkânını ortaya koyan parametrelere sahiptir. Aynı zamanda Tanrı'yı, insanı, âlemi ve aralarındaki ilişkiyi anlamak için geliştirdiği epistemolojik bakış açısı ise *nazar* kavramı üzerine kuruludur. Akıl yürütme sürecinin temel belirleyeni *delîl*dir.

Belhî'ye göre fâil (*nâzır*), nazar sürecini, kendini çevreleyen toplum (*asabiye*), düşünme biçimi, ideoloji, istek-arzu (*hevâ*) ve yakın ilişkiselliklerden (*ülfet*) uzak bir şekilde belirli bir metodoloji

¹ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Uyûnu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*, thk. Râcih Abdulhamîd Said Kürdî-Hüseyn Hansu (Amman: Dârû'l-Hamîd, 2014/1435).

(*tertîb ve sünen*) takip ederek; duyu verileri ve a priori/bedihi bilgilere dayanarak işletmelidir. Bu hem bilginin doğruluğunu hem de fâilin doğruluğunu sağlamaktadır.

Belhî'nin nazar ve tabiat doktrini onun *tevlîd* yaklaşımının imkânını sağlamaktadır. Nazara yüklediği anlam bilginin tevlîdini kaçınılmaz kılmaktadır. Eldeki verilere göre, Belhî'nin tabiat yaklaşımı temelinde tevlîd anlayışı, zorunlu bir nedensellik içermektedir. Fakat bu zorunluluk, determinizm anlamına gelmemektedir. Belhî'nin dikkat çektiği diğer bir alan da epistemolojisini üzerine kurduğu tabiat doktrinidir. Ona göre Allah tarafından yaratılan tabiat, aracıdır; bağımsız ve kendi kendisinin fâili değildir. Tabiatların fâili, onları varlığa tab' eden Allah'tır. Tabiatı gereği eşyanın belli bir özellik sergilemesi ise tabiatın fâil olduğunu göstermediği gibi irâdenin devreye girdiği bir süreci içermektedir. Belhî, varlığını kabul ettiği bu tabiatların kıdemini reddeder.

Kelâmî epistemolojide, Belhî'nin fikirleri ve metodu, kendisinden sonraki tartışmaları etkilemiş, bilgiyi gündemine alan düşünürlere yeni bakış açıları ya da yeni tartışma alanları kazandırmıştır. Araştırmada, konunun anlaşılması için Kelâm literatüründeki farklı görüşlerden yararlanılsa da; mukayeseli değerlendirmede Mu'tezilî kelâmcıların görüşleri özellikle de Basra-Bağdât diyalektikleri esas alınmıştır. *Kitâbu'l-Makâlât ve meahû Uyûnu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*² isimli eseri temel alınarak yapılan çalışma, Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin epistemolojisini özgün yönleriyle ortaya koyma ekseninde hareket etmektedir. Buna göre, Belhî, bilginin mâhiyetini, varlık ve bilgi edinme yolları açısından nasıl ortaya koymuştur? Onun bakış açısı, epistemolojik anlamda objektif olarak değerlendirilebilir mi? Bilgi tanımı, insanı merkeze alan bir tanım çeşidi midir? Allah'ın bilgisi onun bilgi yaklaşımında nasıl ele alınmaktadır? Allah'ın bilen olmasının insana/âleme yansıması nasıldır? Allah'ı bilmek insan için bir gereklilik midir? Taklîdin bilgisel değeri var mıdır? İlâhî bilgiye taklîdle ulaşmak mümkün müdür? Taklîd yoluyla bu bilgiye ulaşanların teolojik durumu nedir? Belhî'nin bilgi teorisinde bilgiyle ilişkili olarak kullandığı kavramlar nelerdir? Söz konusu kavramlar epistemik bir temelde mi ele alınmıştır? Bilen özne açısından bilginin teolojik ve ahlâkî değerinden söz edilebilir mi? Bilgi temelinde ahlâk tasavvurunu belirleyen unsurlar ve bunun Belhî perspektifinde yorumu nedir? Bu ve benzeri soruların Belhî'ye göre cevapları ve bu cevapların tutarlılığı, nesnelliği ve kelâmî yaklaşımına etkileri epistemolojik bağlamın ana kaidelerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mu'tezile, Ebû'l-Kâsım el-Belhî, Ka'bî, Bilgi, Nazar.

Abstract

The views of Abû al-Qâsim al-Ka'bî al-Balkhî (d. 319/931), one of the competent names of the Baghdâdi School of Mu'tazila, on knowledge constitute the main axis of this study. The main motivation for this study is the existence of strong arguments about knowledge in Abû al-Qâsim al-Balkhî's work named *'Uyûn al-masâ'il wa-l-jawâbât*. The arguments in question provide a context that increases importance of al-Balkhî for *mutaqaddimun kalâm*. Considering the period in which al-Balkhî lived in the history of Kalâm, it is difficult to say that the subject of knowledge was systematized yet. Accordingly, the subject of knowledge, which has an important place in the

² Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât ve meahû Uyûnu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu, Râcih Kurdî, Abdulhamîd Kurdî (İstanbul-Amman: Kuramer ve Dârû'l-Feth, 2018).

thought of al-Balkhî's thought system, does not take place as an independent theory. However, in al-Balkhî, knowledge and related issues have strong foundations and conceptual richness that can create a framework for an independent theory. In the "Introduction" section of the study, which consists of three parts, the life, scientific personality, works and position of Abû al-Qâsim al-Balkhî in Mu'tazila are discussed. The accounts in this section are important in terms of seeing where he and his ideas are in the historical process. The first chapter, which includes the possibility and nature of knowledge, the conceptual framework to which it is related, and the entity-knowledge relationship, discusses the framework of al-Balkhî's knowledge theory in comparison with related approaches. al-Balkhî's understanding of existence attracted attention with its detailed explanations and different paradigms at that time. For this reason, it shapes his epistemological approach. In the second part of the study, the forms of definition, classification and association developed by al-Balkhî in an original style on the types of information and ways of obtaining information are included.

al-Balkhî's comparative explanations between the ways of obtaining information show the feature of being punctual and detailed for the kalâm of that period. al-Balkhî used the concept of mind as an act that includes a mental process, mostly together with the concept of rational inquiry. Even though it means reasoning, he considered it necessary for the possibility of rational inquiry and accepted it as a prerequisite for rational inquiry. He does not see the means of acquiring knowledge in the same category. It also does not reduce them to each other. According to him, the mind is not at the level of the senses in terms of being a measure of and creating knowledge. Because when the mind is reduced to the level of sense, it is not accepted as a measure. But the senses are also prioritized in terms of providing data to the mind. *Khabar*/report gains information value under the control of the mind. In this context, his evaluations on *khabar al-mutawâtir* and *khabar al-wâhid*, which also point to his competence in hadith and methodology, are important in terms of being a methodological approach. On this basis, the accuracy value of both types of *khabar*/report is made dependent on its inference.

In the last part of the research, the value of knowledge in theological and moral fields is discussed. al-Balkhî, starting from the fact that having knowledge is a necessity for human beings, revealed the value of this knowledge as knowing Allah theologically and acting on an informational basis morally. The cognitive basis of al-Balkhî's understanding of morality has parameters that reveal that the determination of good and evil is rational. The epistemological perspective that al-Balkhî developed to understand God, man, the universe and the relationship between them is based on the concept of *rational inquiry (nazar)*. The main determinant of this reasoning process is *evidence/proof (dalil)*.

According to al-Balkhî, the agent (*nâzir*) follows the rational inquiry process with a certain methodology (*tertîb* and *sunan*), away from the society's way of thinking, ideology (*asabiyya*), wish-desire (*hawaa*) and close familiarities (*ulfat*); It should operate on the basis of sense data and a priori/badîhî information. This ensures both the accuracy of the information and the accuracy of the agent.

al-Balkhî's doctrine of the rational inquiry and nature/tab provides the possibility of his approach to *tawlid* (generation). The meaning attributed to the rational inquiry makes the transfer of knowledge inevitable. According to the available data, al-Balkhî's understanding of *tawlid* on the basis of nature/tab' approach includes a necessary causality. But, this necessity does not mean

determinism. Another area that al-Balkhī draws attention to is the nature doctrine on which he built his epistemology. According to him, the nature created by Allah is an intermediary; It is not independent and self-perpetrator. The perpetrator/subject of natures is Allah, who imprinted (*tab'*) them onto existence. The fact that things exhibit a certain feature due to their nature does not show that nature is perpetrator, but also includes a process in which the will/*irāda* comes into play. al-Balkhī rejects the eternity of these natures, which he accepts.

In theological epistemology, al-Balkhī's ideas and method seem to have influenced the discussions that followed, and brought new perspectives or new areas of discussion to the thinkers who put knowledge on their agenda. In this context, although different views in (the *Kalām*) theological literature are used to understand the subject; in the comparative evaluation, the views of Mu'tazilite theologians, especially Basra-Baghdad dialectics, were taken as basis. The study, based on *Kitāb al-Maqālāt* and '*uyūn al-masā'il wa-l-jawābāt*'³, aims to reveal the epistemology of Abū al-Qāsim al-Balkhī with its original aspects. Accordingly, how did al-Balkhī reveal the nature of knowledge in terms of existence and ways of acquiring knowledge? Can his point of view be evaluated objectively in an epistemological sense? Is the definition of knowledge a type of definition that puts people in the center? How is the knowledge of Allah handled in his approach to knowledge? How is the reflection of Allah's being knower on human/realm (universe)? Is knowing Allah a necessity for man? Does imitation have any informational value? Is it possible to reach divine knowledge through *taqlīd* (imitation)? What is the theological status of those who reach this knowledge through *taqlīd*? What are the concepts that al-Balkhī uses in relation to knowledge in his theory of knowledge? Have these concepts been handled on an epistemic basis? Is it possible to talk about the theological and moral value of knowledge in terms of the knowing subject? What are the elements that determine the conception of morality on the basis of knowledge and its interpretation in the perspective of al-Balkhī? The answers to these and similar questions according to al-Balkhī and the consistency, objectivity and effects of these answers on his theological approach provide the main principles of the epistemological context.

Keywords: Kalām, Mu'tazila, Abū al-Qāsim al-Balkhī, al-Ka'bī, Knowledge, Rational inquiry.

³ Abū al-Qāsim al-Ka'bī al-Balkhī, *Kitāb al-Maqālāt wa-ma'ahu 'uyūn al-masā'il wa-l-jawābāt*, edited by Hüseyin Hansu, Râcih Kurdî, Abdulhamîd Kurdî (İstanbul-Amman: Kuramer ve Dârü'l-Feth, 2018).